

АТЕИЗМ ТАРИХИ

Аллаёрова Саёҳат Ўраловна, Сурхондарё вилояти
юримдик техникуми “Мутахассислик фанлари” кафедраси
ўқитувчиси

HISTORY OF ATHEISM

Allayorova Sayohat Uralovna, teacher of the Department
of “Specialized Subjects” of Surkhondarya Region Legal College

ИСТОРИЯ АТЕИЗМА

Аллаёрова Саёҳат Ураловна, преподаватель кафедры
«Специальные предметы» Сурхандарьинского областного
юридического колледжа

[https://orcid.org/
0009-0004-6288-1314](https://orcid.org/0009-0004-6288-1314)

e-mail:
sayohatallayorova@gmail.
com

Аннотация: Муаллиф ўз мақоласида “атеизм” тушунчаси сўзма-сўз Худони инкор этишни англатишини, кенг маънода диний гояларни инкор этишига асосланган дунёқараш эканлигини қайд этган. Бундан ташқари, илк атеизм тарихи ва тарихий турлари, марксизм-ленинизм атеизми ҳамда совет иттифоқининг ислом динига нисбатан олиб борган сиёсати ҳақида илмий фикрларини илгари сурган.

Калим сўзлар: атеист, атеизм, материалистик фалсафа, Юнонистон ва Рим атеистлари, марксистик атеизм, илмий атеизм, СССРда давлат мафқураси, секуляризм¹, ҳуманизм², рационализм³ ва натурализм⁴.

Abstract: In his article, the author noted that “atheism” literally means denial of God, and in a broad sense, atheism is a worldview based on the denial of religious ideas. In addition, he put forward his scientific opinions about the history and historical types of early atheism, Marxism-Leninism atheism, and the Soviet Union's policy towards Islam.

Key words: atheist, atheism, materialistic philosophy, Greek and Roman atheists, Marxist atheism, scientific atheism, state ideology in the USSR, secularism, humanism, rationalism and naturalism.

Аннотация: В своей статье автор отметил, что «атеизм» буквально означает отрицание Бога, а в широком смысле атеизм – это мировоззрение, основанное на отрицании религиозных идей. Кроме того, он высказал свои научные взгляды на историю и исторические типы раннего атеизма, марксистско-ленинского атеизма и политики Советского Союза в отношении ислама.

Ключевые слова: атеист, атеизм, материалистическая философия, греческие и римские атеисты, марксистский атеизм, научный атеизм, государственная идеология в СССР, секуляризм, гуманизм, рационализм и натурализм.

¹ Секуляризм - бу ҳукумат ва бошқа ҳуқуқ манбалари диннинг ҳар қандай туридан алоҳида мавжуд бўлиши кераклиги ҳақидаги тушунчадир.

² Хуманизм (лотинча хуманитас - "инсонийлик", "одамийлик") инсонни олий қадрият деб баҳоловчи дунёқарашдир.

³ Рационализм - (лот. ratio — ақл, ақл-идрок) — ақлни билишнинг ва кишилар ҳулқ-атворининг асоси деб ҳисобловчи фалсафий йўналиш.

⁴ Натурализм - бу коинотдаги барча ҳодисалар моддий жараёнлардан иборат, деган фикр.

КИРИШ. Атеизм – юнонча сўз бўлиб, илоҳиётни рад қилиш, “худосиз”, “даҳрий” демакдир. Атеизм тарихий-ижтимоий ҳодисадир. Инсон ҳамда кишилик жамиятининг шаклланиши тахминан 100 минг йил илгари хилма-хил диний эътиқодларга зид ўлароқ вужудга кела бошлади.

Қадимги Хитой, Ҳиндистон, Миср, хусусан қадимги Греция, Юнонистон ва Римда майдонга келган материалистик фалсафанинг биринчи мактаблари замида атеизмнинг биринчи шакллари пайдо бўлди.

Атеизмнинг биринчи тарихий тури Қадимги Миср, Бобил, Ҳиндистон ва Хитойда миллоддан аввалги 3-минг йилликдан бошлаб диний ақидаларни танқид қилган асарлар пайдо бўлган. Антик дунё, яъни Юнонистон ва Рим атеистлари табиат ҳодисаларини материалистик асосда талқин қилишга, динларнинг вужудга келиш сабабларини очишга уриндилар. Ўрта асрларда диннинг мавқеи кучли бўлган шароитда атеизм деярли ривожланмади. Европада ўрта аср мутаассиблиги устидан ғалаба қозонилгач, Спиноза, француз материалистлари, Фейербах каби атеистлар ўз фаолиятларини Тавротнинг танқиди ва дунёвий маърифатчиликни ёйишга қаратдилар.

Атеизмнинг иккинчи тарихий тури ўрта асрлар даврида V-XVII асрлар мобайнида ер юзининг ҳамма, хусусан, Европа ва Осиё қитъаларида кўринган зўр мазмунли асарларда, Дантенинг 14 минг мисрали “Илоҳий комедия” поэмасида, номиналистлар, Дунс Скот, Рожер Бекон сингарилар ижодларида ўз ифодасини топганлигини рўқач қилишган. Атеизмнинг янги тури француз буюк материалист энциклопедистлари фаолиятларида ўз акси ва инъикосини топган.

Умуман, Марксгача атеизм асосан динни танқид қилиш билан чекланган ҳолда унинг жамиятда сақланиб қолиши ва муайян мақсадларга хизмат қилишини эътироф этиш билан характерланади.

Марксистик атеизм бундан тубдан фарқ қилади, зеро у ўз олдида ердаги ҳаётни инқилобий йўл билан ўзгартириб, диндан холи бўлган жамият барпо этишни мақсад қилиб қўйганди. Марксчи-ленинчилар “коммунистик жамият қурилиши жараёнида диний ҳамда

ўтмишнинг бошқа сарқитларидан озод бўлган, илмий атеистик дунёқараш билан қуролланган янги инсон шаклланажаги” ҳақида даъво қилдилар.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Ислом динига нисбатан Совет Иттифоқининг амалга оширган сиёсати 1920-1991-йилларда энг аянчли давр бўлган. Дастлабки йилларда атеизм сиёсати авж ола бошлади. Бу даврда “Ленинизм-марксизм” ғоялари билан суғорилган атеист авторларнинг ўзбек давлати ва халқининг кадриятларига зид келадиган атеистик манбалари мавжуд эди. Булар, “Илмий атеизм” – профессор И.М.Мўминов, “Атеизм тарихидан” – фалсафа фанлари кандидати М.М.Хайруллаев, “Рус революцион-демократларининг атеизми” – тарих фанлар кандидати А.Қ.Валиев, “Инсоннинг билиш даражасидаги фан ва дин” – профессор С.Ф.Азимов ҳамда яна бир қанча атеист авторларнинг Совет Иттифоқининг ислом динига нисбатан муносабати ҳақида салбий ва ёлғон-яшиқ маълумотларни қайд этганлар.

Мустақиллик давридан бошлаб ўзбек тарихчи олимлари томонидан яратилган аҳамиятга молик ишлар деб, жумладан Н.Олломурадовнинг “Совет ҳукуматининг динга муносабати ва унинг зарарли томонлари” китоби, “Ижодкор ўқитувчи” илмий-услубий журнали, “Ислом дини тарихи”, “Совет Иттифоқи тарихи”, “Ўзбекистоннинг янги тарихи”, Ш.Ғаффаровнинг “Ўзбек давлатчилик тарихи” китоблари, Ўзбекистон миллий энциклопедияси кабиларни назарда тутишимиз мумкин.

НАТИЖАЛАР. Атеизм нафақат динни инкор этади, балки материалистик дунёқарашни тасдиқлайди, марксистик атеизм диннинг илмга зидлигини танқид қилиш билан чекланиб қолмайди, балки диний эътиқод манбаларини материалистик тарзда тушунтиришга ўргатади, уни енгиш вазифасини ўз олдида қўяди. Меҳнатқаш оммани ижтимоий ва маънавий озод қилиш вазифалари билан диний хатоликларни, хурофотларни бартараф этишнинг реал йўлла-

рини кўрсатиши ҳақида мазлум фикрларни талқин қилишган¹.

Атеист сўз билан эмас, балки амалда одамлар онгини диний хато ва хурофотлардан озод қилишга интилиши, уларга табиат ва жамиятнинг энг катта кучи инсоннинг ўзи эканлигини англаб етишига ёрдам бериши, унинг ҳаётдаги, унинг учун курашдаги ролини тушунишга ёрдам бериши кераклиги ҳақида тушунчаларни тарғиб қилишган.

Марксистик атеизм Ўзбекистонда ҳам ўзининг салбий ролини ўйнади. Тошкент шаҳрида бутуниттифоқ Илмий атеизм институтининг республикалараро филиали очилгани (1981й) ва айниқса, Ўзбекистон КПМКнинг 16-пленими (1984 й) чақирилганидан кейинги вақтни Ўзбекистонда атеизмнинг кутурган йиллари деб аташ мумкин. Зеро шу йиллари мамлакатда динга узил-кесил барҳам беришга қаратилган тадбирлар ўтказилди. Жумладан, диний байрамлар ва маросимлар тақиқланади, ҳатто севимли халқ байрами Наврўзга ҳам “диний” тамға урилиб, уни йўққа чиқаришга ҳаракат қилинди. СССР қулагач, “илмий атеизм” умуман фан сифатида йўқ бўлди. Илмий-техник жиҳатдан ривожланган мамлакатларда муайян фалсафага асосланган атеистик қарашлар ҳозир ҳам сезиларли ўрин эгаллайди.

Атеизм худонинг мавжудлигига ишончнинг йўқлигидир. Шунингдек, атеизмни инкор этувчи ҳар қандай дунёқарашга ҳам атеизм дейилади, лекин бу ноўрин, зеро бундай дунёқараш пантеизм² деб аталиб, атеизмдан фарқланиши мумкин. Барча атеистлар динсиздир, деган фикр ҳам мутлоқ тўғри эмас, баъзи динлар (буддизм каби) “худо” тушунчасига муҳтож эмас, демакки шундай динларга мансуб шахслар ҳам атеист дейилиши мумкин. Ўзини “атеист” деб номлаган

шахсларнинг кўпчилиги ғайритабиий ҳодисаларга скептик³ ёндашиб, худоларнинг мавжудлигига эмпирик далиллар мавжуд эмаслигини урғулашади. Бундан ташқари, атеизм фойдасига фалсафий, ижтимоий ёки тарихий аргументлар келтирилади. Аксар атеистлар секуляризм⁴, ҳуманизм⁵, рационализм⁶ ва натурализм⁷ каби фалсафий қарашларга эга бўлишгани билан, барча атеистларда бирдек бўйсунувчи дунёқараш мавжуд эмаслиги ҳақида фикрлар билдиришган: “Динга қарши фронт ҳозирда жанговар фронтдир ва биз ўз ишимизни кенг кўламда кенгайтиришимиз керак”, дейилади.

Атеизм, динни инкор этувчи дунёқарашлар сифатида, СССРда давлат мафкурасининг расмий эълон қилинмаган элементи бўлиб, режимнинг сиёсий ва мафкуравий либераллашуви юз берган 1988 йилгача партия ва давлат идоралари томонидан фаол қўллаб-қувватланди.

МУҲОКАМА. “Илмий” атеистлар турли-туман эътиқодлар кишиларининг табиат кучларига, стихияларига, ҳодисаларига қарши курашлардаги ожизликларига кўра, моддий ишлаб чиқаришнинг тубанлиги туфайли вужудга келгандир. Бу ҳол руҳларга, жин-ажиналарга, шайтон, иблису худоларга кишиларни ишонишга, илтижо қилишга мажбур этган, синфий жамиятларда қулдорлик, феодаллик, капитализмда эса диний эътиқодлар белгили мунтазам бир системаларга мужассамлантирилиб, эксплуатация қуроли сифатида мулкдорлар хизматида, меҳнаткашларни зулм ҳамда зулмат занжири ва кишанида сақлаш учун асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қилмоқда, деган асосиз фикрларини таъкидлаб келишган⁸.

“Илмий” атеистлар дин халқ учун афюн дир, у меҳнаткаш инсон учун оғудир. У

¹ Ислам и Атеизм в вопросах и ответах. Тошкент, Ўзбекистон. 1986 йил.

² Пантеизм - бу худо, худо ва дунёни бирлаштирадиган ва баъзан аниқлайдиган фалсафий таълимот.

³ Скептик - умумий қабул қилинган барча фикрларни шубҳа остига қўйиш ёки шубҳа қилишга мойил одам.

⁴ Секуляризм - бу ҳукумат ва бошқа ҳуқуқ манбалари диннинг ҳар қандай туридан алоҳида мавжуд бўлиши кераклиги ҳақидаги тушунчадир.

⁵ Хуманизм (лотинча хуманитас - "инсонийлик", "одамийлик") инсонни олий кадрят деб баҳоловчи дунёқарашдир.

⁶ Рационализм - (лот. ratio — ақл, ақл-идрок) — ақлни билишнинг ва кишилар хулқ атворининг асоси деб ҳисобловчи фалсафий йўналиш.

⁷ Натурализм - бу коинотдаги барча ҳодисалар моддий жараёнлардан иборат, деган фикр.

⁸ Илмий атеизм. Ўз.ССР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори, профессор И.М.Мўминов.

кишилар онгини бўш, “кўкнори” хаёллар, сафсата билан захарлайди, илмга, соғлом ақл-идроққа, ижтимоий тажрибанинг энг яхши ютуқларига қарши курашда черков, масжид реакцион “социал” кучлар кўлида муҳим ва даҳшатли қуролдир. Шунинг учун ҳам “илғор инсон” ўз ижодий меҳнати, ижтимоий тажрибаси асосида, ўз “илмий” тушунчаларига, олам тўғрисида фоний тасаввурларга суяниб, тотемизм⁹, анимизм¹⁰, политеизм¹¹, монотеизм¹², бутпарастлик ва турли-туман диний, афсонавий эътиқодларга қарши муттасил курашиб келганлиги ва бу кураш идеология соҳасидаги кураш бўлиб, бу синфий кураш эканлиги, у бир-бирига зид синфий манфаатлар курашидир, материализмнинг идеализмга, атеизмнинг динга, “илм”нинг хурофотга қарши курашишига доир ғоялар”ни илгари сурдилар.

ХУЛОСА. Атеистлар ислом дини кишиларни бошқа диндаги миллатларга қарши кўйиб, уларга нисбатан душманлик ҳиссиётини кучайтиради, миллий душманчиликни ҳам худонинг амри деб уқтиради, дея ҳисоблашади. Миллий низо, душманлик руҳини ўтказиш эса, киши кучидан фойдаланувчилар, текинхўрлар манфаатини ҳимоя қилишнинг метод ва формалардан биридир. Чунки турли миллат меҳнаткашлари ўртасида миллий низо туғдириш уларнинг ўз эксплуататорларига, золимларига қарши бирлашишларига тўсқинлик қилади. Эзилувчиларни бир-биридан ажратади ва бир-бирларига қарши кўяди. Уларнинг онгларини захарлайди ва текинхўрлар

томонидан эксплуатация қилинишини энгиллаштиради, деган асоссиз фикрларни илгари сурди¹³.

Улар Ислом дини ўз моҳияти жиҳатидан инсон диққатини ҳодисаларнинг реал моҳиятидан, йўналишидан четга бурган, яъни эркинлик фақат худо томонидан берилади, деган ғояларни олға сурганлиги учун ҳеч қандай ижтимоий ҳаракатда прогрессив роль ўйнаши, тараққиётга замин яратиб бериши ҳам мумкин бўлмаган, деб таъкидлашган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Олломурадov.Н. Совет ҳукуматининг динга муносабати ва унинг зарарли томонлари. // Ижодкор ўқитувчи илмий услубий журнали, 2022.
2. Мусулманское духовенство во внешней политике советского государства. Мусулманское духовенство в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.
3. Ахмадуллин В.А. Патриотическая деятельность духовных управлений мусульман в годы Великой Отечественной войны. — М.: Исламская книга, 2015. — С. 54.
4. Илмий атеизм. ЎзССР ФА академиги, фалсафа фанлари доктори, профессор И.М.Мўминов.
5. Ислам и Атеизм в вопросах и ответах. Тшкент, Ўзбекистон. 1986.
6. Б.И.Исмоилов, Э.Юсупов, С.Э.Азимов. Диннинг келиб чиқиши. Монотеистик динларнинг вужудга келиши.

⁹ Тотемизм - тотемларга сажда қилиш (тотем-қадим замонларда баъзи халқларнинг назарида қабиллага асос солувчи деб ҳисобланган хайвон ёли ўсимлик.

¹⁰ Анимизм-дини й эътиқоднинг дунёдаги ҳамма нарсаларнинг жони бор деб ҳисоблаган ибтидоий шакли.

¹¹ Политеизм-кўп худолик диний эътиқод.

¹² Монотеизм-якка худолик диний эътиқод.

¹³ Диннинг келиб чиқиши. Монотеистик динларнинг вужудга келиши. Б.И.Исмоилов, Э.Юсупов ва С.Э.Азимов.